

Berättelsen *Vamlingbo prästgård*

Kulturarvsproduktion och fantiserade händelser

TONY OSCARSSON är fil. mag. i etnologi och arbetar för närvarande som utbildningsassistent för etnologiämnet vid Högskolan på Gotland.

Idag finns kulturarv "överallt". En upplevelsemarknad med "kulturarvsturism" och en "kulturarvsindustri" utpekas idag som pålitliga tillväxtfaktorer (Silvén 2004). Men hur går det till när en plats förflyttas till sammanhang där kulturarv gestaltas? Vem har den rätta kompetensen att iscensätta denna förvandling? Och hur berättar initiativtagarna om projektet? Kulturarvsfrågor handlar inte bara om legitimering, förvaltning, levandegörande och marknadsföring. I lika stor utsträckning bör kulturarvsproduktionen granskas kritiskt. Etnologen Birgitta Svensson menar att vi kan göra det genom att undersöka hur urvalet ser ut, vad som får bli samhällets minne, vem som har tolkningsföreträde i denna process, och genom att söka de brottytor, beröringspunkter och mötesplatser där kulturarv och identiteter tydliggörs (Svensson 2002:109). Med utgångspunkt i dessa frågor ska jag diskutera vad som sker i det potentiella utrymme som uppstår när en plats förflyttas till nya sammanhang (och hur initiativet till kulturarvsproduktioner kan se ut).

EN MODELL AV VERKLIGHETEN

Det är så här att, för drygt fyra år sedan, vid slutet av 1999 så träffades vi några stycken. Som det brukar heta. Egentligen av en slump. Och några stycken där, det var några företagare här ute som driver framgångsrika företag. Det var några lokala politiker, och vi var några representanter i de olika sockenutvecklingsgrupperna. Det var inget möte som var arrangerat, utan vi hamnade bara vid samma bord så där. (Intervju med Jan Larsson.)

Så startar berättelsen om bolagsbildningen Heligholm utveckling AB, ett lokalt utvecklingsbolag som den 17

mars 2004 tillträdde som ny ägare till den gamla prästgården i Vamlingbo på Gotlands sydspets. Bolagets hemsida berättar att förhoppningarna om att få ihop ett kapital på 300.000–400.000 kronor överträffades med stor marginal då aktier för 778.000 kronor tecknades av sammanlagt 170 personer. Finansieringen löstes på ett något okonventionellt sätt, enligt informationen på hemsidan. Köparen fick låna pengar av säljaren kyrkan mot årlig ränta. För köpesumman fick Heligholm AB en gård med många delar, en mangårdsbyggnad från slutet av 1700-talet, två flyglar, två långa ladugårdslängor och ett stort markområde.

Det slumpmässiga mötet fick långtgående konsekvenser i form av ett projekt större än någon av de inblandade väntat sig. Den initiala frågan man ställde sig var enligt styrelseordföranden Jan Larsson – tidigare verksam inom fastighetskontoret vid Gotlands kommun – hur de inblandade som privatpersoner, utifrån de professioner och engagemang de hade på andra platser i samhällsapparaten, kunde hjälpa till och stödja utvecklingen i trakten. Det fanns en känsla av att utvecklingen var på väg åt fel håll. Situationen i den regionala periferin jämfördes med människokroppens ytterändar som vid förfrysning hotas av kallbrand och amputation. Om inte ägarna av bensinmacken, järnaffären, bageriet eller kaféet såg någon möjlighet till ekonomisk försörjning fanns en risk att de fastboende skulle börja flytta. Efter denna första enkla analys ansågs att man inte längre kunde förlita sig på att lobba via insändare i tidningar eller skälla på kommunpolitiker och landshövding.

Så på det temat bestämde vi att nu träffas vi i den här gruppen ungefär var sjätte vecka och diskuterar hur vi nu ska kunna vara med och

bidra till att organisera oss här ute på landsbygden och skapa förutsättningar själva. (Intervju med Jan Larsson.)

En alternativ väg fram blev genom att upprepas tillräckligt många gånger till en reell väg för förändring. Med ord och bilder underströks vissa aspekter av verkligheten, medan andra utelämnades. Berättelsen försågs med outtalade värderingar som gjorde det svårt att tänka sig fler än ett handlingsprogram och snart fanns ett möjligt och meningsfullt sätt att handskas med den uppfattade verkligheten. Modellen av verkligheten blev därigenom vägröjare för en modell för verkligheten (Gerholm 1985:95). Berättelsen formade en "väg" för förändring och med den också genrebundna problem och deras lösningar. Det blev början på en motberättelse till de stora berättelser som placerar Storsudret i den gotländska periferin och ett försök att "ta" makten över de regionalpolitiska beskrivningarna.¹ Berättandet är, som etnologen Georg Drakos påpekar, inte bara en kamp med genrer och förhärskande framställningar, utan också en kamp med andra med- och motberättare, såväl närvarande som frånvarande. Berättelser präglas lika mycket av framställning som av förhandling och transaktion (Drakos 2005:26f). Berättelsen om prästgårdsprojektets upptakt inte bara kommenterar, utan förvandlar också det den berättar om och det sammanhang det berättas i – den avbildar, skapar och omvandlar (Hyltén-Cavallius 2005:44).

I det här skedet framstår Storsudret som både existerande och icke-existerande. Storsudret finns som en geografisk och materiell verklighet på vilken beskrivningarna kan hängas upp. Men den är också icke-existerande genom att till stora delar inte vara förverkligad. Berättelsen om Storsudret och prästgårdsprojektet

pekar därför framåt snarare än bakåt i tiden. Den franske filosofen Michel de Certeau hävdar att berättande inte handlar om att närma sig en "verklighet" (via en teknisk operation) så nära som möjligt, och att göra texten trovärdig genom den verklighet den ställer ut. Tvärtom skapar berättelsen en förflyttning till ett fiktivt rum:

It moves away from the "real" – or rather it pretends to escape recent circumstances: "once upon a time there was..." In precisely that way it makes a hit (coup) far more than it describes one (de Certeau 1984:79).

Genom talet om Storsudret formuleras således centrala konflikter och berättelser där historia, nutid och framtid konstrueras.

ETT PROBLEMS LÖSNING SÖKER SIN FYSISKA FÖRANKRING

Den fortsatta analys som gjordes av initiativtagarna beskrivs som tämligen enkel. Det saknades två förutsättningar för att garantera utvecklingen: kompetens och kapital. Dessa förutsättningar visade sig till viss del finnas i regionen i form av sommargotlänningar².

De här, de är ju människor som i snitt inte jobbar på Flextronics eller Scania Vabis. Utan de här, de är människor som i mycket större utsträckning, de arbetar som kulturarbetare som tjänar bra va. Det är journalister och det är företagare och penninghanterare och allt vad det kan vara för någonting. Duktiga människor med mycket kompetens, och kapital finns det där också. (Intervju med Jan Larsson.)

Uttalandet tydliggör en kategorisering i vi och dom, fastboende och sommarboende. Ett tjugotal sommarboende bjöds in till ett möte och övertygades om att man

delade problembild. De som valdes ut var inte de som ansågs synas och höras mest, utan man letade metodiskt (och strategiskt) efter människor vana att driva företag, hantera kapital och kompetens.

För i botten så är det här ett näringslivsprojekt. Alltså det är inte frågan om att göra det hela lite mysigare och pysigare, utan förutsättningen för att vi ska kunna leva här ute är att det finns ett företag där man kan jobba och att det går att tjäna pengar på det. Så det är ju lite som ett grundtema som mullrar hela tiden. Så då valde vi helt fräckt ut tjugofem personer ur de här socknarna här ute, och bjöd in dem till en liten lunch. Och så berättade vi för dem varför vi var där. Ni är sommargotlänningar och vi är fastboende. Det här är vårt, vi har ett problem. Och det delar vi med er. Och sticker vi härifrån då är det inget kul för er att bo här. Nej tyckte dem, det är det inte, då finns det liksom inga hölass att titta på och inga affärer som är öppna. Det var något slags skräckscenario som målades upp, men vi var överens ganska tidigt om att vi delade problembild. Ur den gruppen på tjugofem personer – vilken skulle fungera som en stödtrupp – klev tre, fyra stycken fram lite senare och sa att de hade tid och var så intresserade att de kunde jobba lite med det även under vinterhalvåret. Fint sa vi, då gör vi det. (Intervju med Jan Larsson.)

I den fortsatta planeringen diskuterades stiftelser och ideella föreningar som möjliga organisationsformer. Ideella föreningar för Storsudrets väl hade funnits, men erfarenheten visade att de oftast dog ut.

Så hur vi nu diskuterade det här, så tänk om vi skulle vara så fräcka att vi bildade ett lokalt utvecklingsbolag. Det betyder att vi då kan vi gå in och föra ett, bolagets uppgift är ju att mäkla kapital och kompetens till våra utvecklingsbenägna företag. Så det är ju en process. Det är ju inte bara att säga att det finns kapital och kompetens i vart annat hus bara för att det finns sommargotlänningar där. Utan det måste ju vara någon som flyttar på det. Så på den vägen bildades det här bolaget Heligholm utveckling

AB, ur den här gruppen på tio–tolv personer.
(Intervju med Jan Larsson.)

Nästa steg i utvecklingen var att se om det fanns någon etablering som bolaget kunde medverka i. Tankarna riktades snart mot fenomenet Naturum som inte fanns på Gotland. Vid diskussioner kring var ett Naturum skulle kunna etableras var bland annat Hoburgens fyr uppe för diskussion.³ Men vid tillfället var även den gamla prästgården i Vamlingbo till salu. Den förestående försäljningen av prästgården väckte heta känslor i bygden. Vamlingborna sörjde redan över att de skulle bli utestängda från bygdens hjärta.

För folk här i närheten, i den här socknen var ju fullkomligt ursinniga över att det här skulle bli en sommarstuga sa alla, och det värsta man kunde tänka sig var att det skulle bli en sommarstuga åt en rik tysk, eller att några nyrika ryssar skulle slå sig ned här. Alltså den var så fin, och den här prästgården är då också ett, den står ju för socknens identitet på något vis.
(Intervju med Jan Larsson.)

I intervjun betonas med eftertryck att även om det fanns en oro för att gården skulle förvandlas till sommarstuga för rika utlänningar och att socknens identitet i form av prästgården skulle kunna gå förlorad, så agerar inte bolaget på känslor. Går man in i något gör man det för att det ska vara lönsamt. Efter att chefen för naturvårdsverket besökt platsen, och beslut fattats om att ett Naturum skulle byggas i Vamlingbo prästgårds södra ladugårdslänga, och inte i tätorten vilket i vanliga fall är brukligt, möttes de två projekten, bolaget och prästgården.

Gotlands naturum ska placeras i en av Vamlingbo prästgårds ladugårdslängor. Vamlingbo prästgård med omgivande trädgård anses vara den ståtligaste och bäst bevarade prästgården från 1700-talet som Gotland har. Den är skyd-

dad som byggnadsminne. Här planeras för framtida verksamheter med fokus på natur och kultur. (Länsstyrelsen, Administrativa föreskrifter.)

I samband med Länsstyrelsens beslut att bygga Naturumet i den södra ladugårdslängan framfördes också idén att utveckla en verksamhet kring konstnären och ornitologen Lars Jonsson som bodde i bygden. Tanken var att bolaget skulle stå som ägare till anläggningen och därefter hyra ut till länsstyrelsen som driver Naturumet, Lars Jonsson som driver museum och kafé i huvudbyggnaden samt till en arrendator av trädgården.

Det slutliga "tricket" i projektet handlar om bolagsbildning och bolagsordningar. Många har sökt kontakt med styrelsen för att fråga, "hur har ni gjort"? Svaret är att bildandet av bolaget skett i dialog med *statsstödsreglerna*.⁴ Strukturfonderna riktar sig enligt styrelseordföranden främst till ideella föreningar och stiftelser. I vanliga fall går inte bolag in och söker dessa strukturfondspengar till sina investeringar. Men genom en noggrannare läsning av statsstödsreglerna upptäckte styrelsen att det var fullt möjligt även för ett bolag att söka, om tre begränsningar i bolagsordningen infördes: begränsad utdelning, spridning av ägandet till många små aktieägare, samt att ombud inte får ha med sig mer än tio procent av det totala antalet aktier på styrelsemöten. Införandet av dessa begränsningar övertygade också EU:s strukturfonder att bevilja medel till investeringarna. Denna manöver beskrivs som det stora tricket i projektet.

För det tillhör ju inte vardagen att bolag går in och söker strukturfondspengar till sina investeringar. Men statsstödsreglerna visar att det inte handlar om att bolag inte kan göra det. Det är bara det att det inte får bli vinst, du kan inte få

statliga pengar som sen går rakt ned i fickan på aktieägarna. Alltså du kommer att få avkastning på pengarna men du kommer inte att bli rik på det. Utan överskottet som blir i det här bolaget kommer vi att sätta in i nästa projekt, en annan prästgård. (Intervju med Jan Larsson.)

FRAMGÅNGSBERÄTTELSEN BEFOLKAS

Berättelsen är en modell för verkligheten, och ett uttryck för att man genom att få länsstyrelsen att bygga Naturumet i Vamlingbo istället för i Visby till viss del påverkat förhållandet mellan periferi och centrum. Med Michel de Certeau (1984) kan man beskriva det som en taktikens lek med strategin. *Taktiker* kallar de Certeau de vardagliga praktiker som utnyttjar och livnär sig på, men också ständigt begränsas av de *strategier* som maktens rum genererar. Berättelsen om "tricket" med stadsstödsreglerna och hur man genom att införa begränsningar också lyckades få strukturfondsmedel tangerar till stor del de Certeaus tankar kring taktik och strategi, hur man spelar och leker med reglerna som begränsar handlingsutrymmet, men ändå inte kan övervinna dem till fullo.⁵

I berättelsen refereras kontinuerligt till ett "just där och då", när beslut fattas som är av avgörande betydelse. Dessa tillfällen av *samtidigheter* som präglar tid-rummen och människorna i dem utgör grundpelare i uppbyggnaden av berättelser. Exakta tidsangivelser i form av datum har ingen framträdande roll. Tidsangivelserna finns med som en slags situationsreferenser som skapar närvaro genom situationsmarkörer som "just då", "vid den tidpunkten" eller "fint sa vi, då gör vi det". Den rumslighet som skapas har ingen direkt motsvarighet i dagens Storsudret, men blir närvarande

som en uppsättning kognitiva glasögon genom vilka Storsudret uppfattas. Det tid-rum som skapas är en vardagsvärld placerad före projektets upptakt och vi blir bekanta med en tillvaro före besöksplatsens tillblivelse, samtidigt som berättelsen om projektupptakten förflyttar oss till händelsernas centrum.

Berättelsens framtida Storsudret kan också förstås med Louis Marins (1984) begrepp *utopik*, utopin som praktik, som framställning eller görande. Begreppet leder bort från lokaliseringar av marginella utrymmen och utopier, och understryker istället att dessa snarare måste förstås på det sätt de blir marginella än som några på förhand givna områden i samhällets utkanter menar etnologen Sverker Hyltén-Cavallius. Marginaliteten kan förstås som ett resultat av vilka som hyllar eller använder den, eller av de ritualer med vilka de gör den till sin (Hyltén-Cavallius 2005:96). Känslan av en negativ utveckling i bygden och lösningen på problemet för med sig att Storsudret kan förstås genom det *sätt* det blir marginellt på.

Berättelsen visar också hur sammansättningen av tid-rummets befolkning ändrar karaktär. Nya handlingskraftiga människor gör entré och för berättelsen framåt, beredda att formligen ta framtiden i sina egna händer. Kategorierna vi och dom som tidigare framträdde genom kontrastering av de bofasta och sommargotlänningarna genomgår en förändring när sommargotlänningarna innesluts i ett vi. Gränsen flyttas genom definitionen av den gemensamma problembilden och "den andre" tar gestalt som köpstarka utlänningar, inflyttade rika tyskar eller nyrika ryssar.⁶

Denna "dubbla" produktion av region och besöksplats bidrar till att ännu en speciell grupp av människor börjar utkristal-

liseras i berättelsen, experterna eller de nya kulturförmedlarna, människor med vana från bland annat stadsplanering och andra funktioner i samhällsapparaten. Den brittiske arkeologen Kevin Walsh hävdar att efterkrigstiden karaktäriseras av en rörelse från traditionell klassbaserad politik, till etablerandet av lobbygrupper. Sociala rörelser som lobbygrupper uppstår enligt Walsh ofta som svar på lokala hot (jfr Walsh 1992:74).

[...] vi kan väl säga att vi i styrelsen är rätt hyggligt beresta och intresserade. Styrelsen består av fem fastboende här ute, där jag är ordförande. Och så har vi tre suppleanter, den gamle finansministern Allan Larsson, den förre planeringschefen för LRF Sören Larsson, alltså centralt i Sverige då. Och så har vi en väldigt framstående reklamman som heter Torbjörn Lindgren och som nu driver byrån Zonet. Han har vunnit en massa priser och är väldigt duktig på marknadsföring och reklam och så där. Sen har vi ju då Lars Jonsson, trädgårdsexperterna från Rosendal och en arkitekt som heter Johan Celsing, väldigt duktig slottsarkitekt som ansvarar för bland annat Stockholms slott. Alltså nivån på det här ska vara hög. Vi har bestämt oss för att, det här kostar ju naturligtvis en massa pengar. Men man kan liksom inte bara satsa på det allra billigaste, utan vi ska ha en hög kvalitet på det vi gör här, det ska liksom vara en känsla utan att det blir något snobberi. (Intervju med Jan Larsson.)⁷

DEN FANTISERADE HÄNDELSEN

Alla projekt innebär enligt sociologen Alfred Schutz (1999, 1953) att man anteciperar det framtida beteendet med hjälp av fantasier. Men det är inte den pågående handlingsprocessen utan den *fantiserade händelsen* – den slutförda handlingen som utgör startpunkten i alla projekt. Man måste visualisera eller föreställa sig det tillstånd som ska uppnås genom den fram-

tida handlingen innan man kan börja teckna de första stegen i en sådan framtida handlingskedja som ska leda fram till tillståndet ifråga. Man måste ha en idé om den besöksplats som ska skapas innan man kan göra en ritning. Det innebär enligt Schutz att man måste försätta sig till en framtida tidpunkt då denna handling redan har fullbordats. Först då kan jag i fantasin rekonstruera de enskilda steg som *skulle ha* resulterat i denna framtida händelse. Därför är det inte den framtida handlingen utan den framtida händelsen som anteciperas i projektet.

Projektet med besöksplats Vamlingbo prästgård är ett problems lösning som söker sin fysiska förankring. Om problemet på en nivå förstås som sysselsättningsproblem och avfolkning, stavas lösningen lokalt utvecklingsbolag, kompetens och kapital. På vilken plats, och i vilken verksamhet lösningen ska finna sin fysiska förankring framstår däremot inte som självklart. Vad vi lär oss av projektet med Vamlingbo prästgård och Heligholm utveckling AB är att problemets lösning mycket väl kunnat ta gestalt i någon annan plats och verksamhet. I förlängningen för det med sig att kulturarvsproduktioner som vid en första anblick ger sken av lokala minnen och moralisk plikt, till stor del även präglas av slump och tillfälligheter. Vad vi ser är hur kulturarv och minnesplatser ibland är medel för andra mål än minnen. En orsak till att kulturarv finns överallt är att kulturarv också är resultat av att helt andra slags problem än minne och bevarande söker sina lösningar.

NOTER

¹ Storsudret är benämningen på det område som omfattar Gotlands sydspets. Fram till 1999 existerade namnet som "inofficiell" benämning av

- området. I april 1999 blev benämningen av området "officiellt" då ett lokaliseringsskylt, efter önskemål från sockenrepresentanter och beslut från Vägverket, sattes upp längs väg 142. Modellen för verkligheten kan därför också förstås som en regionsinstitutionaliserande och inringande praktik.
- ² Enligt uppgift från informanten utgör gruppen sommargotlänningar mer än femtio procent av befolkningen på Storsudret sommartid.
 - ³ Som ett svar på frågan varför vissa platser attraherar fler besökare än andra hävdar Bengt Sahlberg, professor i turismvetenskap, att platsens rötter, riter och roller är avgörande. Inte sällan kan platser visa upp turistiskt spektakulära ikoner i form av byggnader, skulpturer och andra sevärdheter. Med en övergripande terminologi skulle man kunna tala om turismens ikonografi och ikonologi (Sahlberg 2004).
 - ⁴ En reglering av hur statliga stöd kan gå ut i samhället. Inom Europa är det dessa regler som sätter ramarna för hur strukturfondsmedel ska röra sig för att undvika störningar av konkurrens.
 - ⁵ Strategier är enligt de Certeau de villkor vi inte kan påverka och som existerar i fastlagda rutiner, medan taktiken är dess tillfälliga opportuna användande. Strategin förhåller sig till taktiken som strukturens och grammatikens förhållande till talandet. Taktiken spelar på och leker med strategin men kan aldrig övervinna den. Strategin kan heller aldrig undkomma taktikerna – förutsättningen för strategins överlevnad är nämligen dess kontinuerliga användande och utnyttjande (såsom ett språk utan användare är en "tom" form) (Hyltén-Cavallius 2005:38f).
 - ⁶ Projektet karaktäriseras därigenom av en slags etnifiering och avslöjar en del av etnicitetens flytande gränser och situationella karaktär.
 - ⁷ Känslan som eftersträvas i det här fallet vill jag förstå i linje med Barbara Kirschenblatt-Gimblett (1998) resonemang om museer och kulturarvets vitala roll i skapandet av destinationer, "The feeling of hereness".

LITTERATUR

- Certeau, Michel de, 1988 (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Drakos, Georg, 2005. *Berättelsen i sjukdomens värld. Att leva med hiv/aids som anhörig i Sverige*

- och Grekland. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Gerholm, Lena, 1985. *Kulturprojekt och projektkultur. En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet*. Stockholm: Liber förlag.
- Hyltén-Cavallius, Sverker, 2005. *Minnets spelrum. Om musik och pensionärsskap*. Gidlunds förlag.
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara, 1998. *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Los Angeles and London: University of California Press.
- Länsstyrelsen administrativa föreskrifter.
- Marin, Louis, 1984. *Utopics. Spatial Play*. London: Macmillan.
- Sahlberg, Bengt, 2004. *Rötter, Riter & Roller. Turism och resande i upplevelsesamhället*. Etour/SNS Förlag.
- Schutz, Alfred, 1999 (1953). *Den sociala världens fenomenologi*. Bokförlaget Daidalos.
- Silvén, Eva, 2004. "I samtiden eller för framtiden." I: Hammarlund-Larsson, Cecilia et al., *Samhällsideal och framtidsbilder. Perspektiv på Nordiska museets dokumentation och forskning*.
- Svensson, Birgitta, 2002. "Trädgårdsutopier och framtidsvisioner." I: Blucher, Gösta & Graninger, Göran (red.), *Hur djup är kulturens brunn? En antologi*. Stiftelsen Vadstena forum för samhällsbyggande.

SUMMARY

Vamlingbo Vicarage – the Narrative Cultural Heritage Production and Imagined Events

This article is based on fieldwork and interviews carried out around a newly opened cultural heritage site on the southern part of Gotland. My purpose is to suggest an alternative way of understanding cultural heritage. In the article I discuss activities appearing in the potential spaces that emerge when places are recontextualized in connection with cultural heritage production. My investigation unveils some of the methods in which concepts about local past, present and future are being promoted. The fact that cultural heritage sites are becoming more frequent around the globe can be understood both as a reaction to local socio-economic problems and as an ideological response to arguments about the necessity of remembering local pasts.